

**Albada dels estudis folklòrics valencians:
a propòsit de la relació entre Francesc Martínez i Martínez i Adolf Salvà i
Ballester¹**

Joan Borja i Sanz
Universitat d'Alacant

La relació entre el lletraferit callosí Adolf Salvà i Ballester i el folklorista d'Altea, Francesc Martínez i Martínez constitueix l'origen d'una primera tradició constatable en els estudis folklòrics valencians. Si entre la comunitat científica hi ha un cert consens a l'hora de considerar l'obra de Francesc Martínez i Martínez com el primer treball “veritablement folklòric” en l'àmbit cultural valencià,² la relació entre l'humanista altea i l'advocat callosí Adolf Salvà ben pot considerar-se l'inici d'una certa línia de continuïtat en l'àmbit de l'estudi del folklore valencià: amb interaccions, correccions, ampliacions, discussions, recomanacions, propostes, prolongacions i col·laboracions entre els dos autors protagonistes.

Abans de l'obra de Francesc Martínez i Martínez, el folklore era considerat com una font d'inspiració o d'entreteniment —sovint en clau costumista— per a la premsa satírica o el teatre humorístic; o bé, alternativament, per la recreació i la transformació poètica. És a dir: “més com una font d'inspiració literària que no pas com un material per conservar i estudiar”.³ Així doncs, noms com el de Joaquim Martí i Gadea o Francesc Badenes Dalmau remetien al simple aprofitament del filó folklòric per a la confecció d'una obra literària més o menys singular i personal. En el camp del folklore musical, en canvi, sí que es constata des del segle XIX l'interès per la recopilació de materials populars: tanmateix, treballs pioners en aquest àmbit, com el d'Eduardo Ximénez Cos (1873),⁴ no passaven de ser iniciatives aïllades, individuals, exemptes de pretensió quant a la inserció en una eventual tradició.

No és, per tant, fins a Francesc Martínez i Adolf Salvà que podem constatar, amb claredat, signes evidents d'una continuïtat entre l'obra d'un recol·lector i estudis del

---

¹ Aquest article s'emmarca en una línia d'investigació que ha rebut finançament del Ministeri de Ciència, Innovació i Universitats a través del projecte PGC2018-093993-B-I00 (MCIU/AEI/FEDER, UE).

² El professor Vicent Vidal, especialista en la història de la folklorística valenciana, qualifica el primer volum de Francesc Martínez i Martínez (1912) com “el primer recull veritablement folklòric al País Valencià” en el seu treball “Panoràmica de la folklorística valenciana: autors, períodes, textos i contextos” (Vidal 2016a, 6). En aquest mateix treball l'autor formula una proposta de “periodització històrica de la folklorística valenciana” en què s'estableix l'any 1912 com a fita d'inici per al període “1912-1939: El folklore com a disciplina. La col·laboració institucional”. A l'hora de justificar-ne la decisió, Vidal (2016a, 12) argumenta: “L'any 1912 es publica a València *Còses de la meua terra (primera tanda)*, de Francesc Martínez. Amb la seva obra s'enceta un període en què el folklore fa el pas de la literatura a l'emancipació. Comença a utilitzar-se el terme amb més freqüència [...], apareix un primer deixeble de Martínez, Adolf Salvà, i naixen algunes institucions que, coordinades o no des del País Valencià, hi repercuteixen directament, en major o menor grau, en la recol·lecció i la recerca.” La proposta de periodització de Vidal amb la figura i l'obra de Francesc Martínez i Martínez com a punt d'inflexió en la història del folklore valencià apareix també en treballs anteriors i posteriors del mateix autor sobre “Joaquim Martí i Gadea, Francesc Martínez i Martínez i Manuel Sanchis Guarner: tres folkloristes valencians biografats” (Vidal 2015a), “L'obra folklòrica de Just Sansalvador” (Vidal 2015b) o *Autors, institucions i tendències en la literatura popular valenciana (1873-1975)* (Vidal 2016b). De més a més, ha quedat definitivament assumida en els volums col·lectius *Història de la literatura popular catalana* (Oriol & Samper 2017) i *A History of Catalan Folk Literature* (Oriol & Samper 2019).

³ Són paraules del mateix Vicent Vidal (2016a, 7).

⁴ Ens referim al manuscrit *Música de los cantos populares de Valencia y su provincia, transmitidos al papel y coleccionados por el profesor de música valenciano Sr. D. Eduardo Ximénez*, conservat a la Biblioteca Nacional de Madrid amb la signatura M/1020.

folklore i la d'un altre recol·lector i estudiós. Per això, el dia que vam tenir l'oportunitat de comprovar en la biblioteca personal d'Adolf Salvà que aquest disposava d'una luxosa enquadernació conjunta, en pell, dels dos primers volums de *Còses de la meua terra (la Marina)*, i també d'un exemplar de la primera edició, de l'any 1927, de l'*Arreplega de llegendes, tradicions y costums del Reine de Valencia* (ben bé, la pràctica totalitat de l'obra folklòrica publicada per Martínez abans de la prematura mort del callosí, el 31 de desembre de 1941), i que tots tres llibres contenien abundants marques, comentaris al marge, correccions, subratllats, notes a peu de pàgina, etc., ens vam ratificar en la consciència que la intensa, fèrtil i controvertida relació entre l'alteà Francesc Martínez i Martínez i el callosí Adolf Salvà i Ballester constitueix, en efecte, el positiu inici de la folklorística valenciana com a disciplina: l'origen d'una tradició —amb una continuïtat evident d'obres i autors— en l'estudi metòdic i sistemàtic del patrimoni folklòric, en general, i etnopoètic en particular.

Si les nombrosíssimes anotacions de Salvà en les pàgines dels llibres de Martínez constitueixen un clar testimoni de la influència exercida per l'obra de l'alteà en la del callosí,⁵ la troballa d'un plec manuscrit de quatre pàgines, amb el títol *Afexitó*, a l'interior de l'exemplar del llibre *Arreplega de llegendes, tradicions y costums del Reine de València*, just a final del pròleg que Martínez i Martínez hi dedicava a la “ciència folk-lòrica” [sic] (Martínez 1927, 9), delatava ja sense cap marge per al dubte l'interès inequívoc de Salvà per *afegir* nous coneixements i perspectives a les contribucions del folklorista alteà.⁶

Tanmateix, l'estreta relació entre els dos senyors folkloristes de la Marina disposa ara de noves i suggeridores evidències testimonials gràcies a un petit recull de papers manuscrits i mecanoscrits que, fins ara inèdits, vam tenir l'oportunitat de localitzar a les dependències de l'Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert. Es tracta d'una documentació no inventariada, que havia quedat depositada en una de les vitrines de la sala de reunions de la segona planta de la Casa Bardín, seu de l'Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert, i que la institució devia haver conservat amb motiu de l'edició d'algun dels llibres pòstums de Salvà.⁷ La tècnic de Documentació i Biblioteca de l'IAC Juan Gil-Albert, Marielo Martínez García de Otazo, va ser qui ens va posar en la pista que, en aquella vitrina, hi havia un petit fons de documents en valencià no inventariats, que potser podrien resultar d'interès. I l'1 de setembre de 2016 vam obrir, per fi, la primera de les carpetes, on vam poder reconèixer, de seguida —amb inefable emoció—,

⁵ Rafael Alemany, curador del volum *De la Marina i Muntanya: folklore* (publicat per l'Institut d'Estudis Juan Gil-Albert, a Alacant, l'any 1988, amb un importantíssim recull miscel·lànic de textos de Salvà), en la introducció sobre “L'autor i l'obra” no podia sinó conjecturar com a hipòtesi —això sí: en el nivell de la “fàcil suposició”— l'eventual accés de Salvà a l'obra de Martínez: “És fàcil de suposar que Salvà arribés a tenir accés als dos primers volums de la sèrie [*Còses de la meua terra (la Marina)*] i, fins i tot, al text publicat el 1947, les transcripcions musicals del qual són, per cert, del mateix mossèn Diego Ciudad Bardisa que signa les més de la miscel·lània de Salvà. La relació existent entre una i l'altra obra, la de Martínez i la del nostre autor, és, a totes llums, estretíssima, la qual cosa posa en relleu, de bell nou, el deute del callosí amb l'alteà.” (Alemany, 31). Els exemplars dels llibres de Martínez conservats a la biblioteca personal de Salvà, intensament subratllats i anotats, permeten confirmar —ja sense el menor dubte— la suposició d'Alemany.

⁶ Vam donar a conèixer aquest document —amb la transcripció íntegra i la corresponent anàlisi interpretativa— en “A propòsit de l'‘Afexitó’ d'Adolf Salvà al *Folklore valencià* de Francesc Martínez i Martínez” (Borja 2015).

⁷ L'Institut d'Estudis Alacantins va publicar l'any 1958 el *Bosqueig històric i bibliogràfic de les festes de moros i cristians* (reeditat pel mateix Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert l'any 2002). També va publicar *La villa de Callosa de Ensarrià. Monografia històrica documentada*, l'any 1960; *De la Marina i Muntanya: folklore* (a cura de Rafael Alemany), l'any 1988; i *Papers del fort de Bèrnia. Col·leccions per Adolf Salvà i Ballester. Any 1931* (a cura de Francisco Rojas i Joaquín Ronda), el 2003.

la cal·ligrafia inconfusible d'Adolf Salvà, i la seua elegant signatura al final de molts dels fulls s'hi aplegaven. De seguida, per compartir la notícia de la troballa, ens vam posar en contacte amb el besnet de l'autor, Joaquín Ronda Pérez, que és qui conserva i gestiona a Callosa d'en Sarrià l'arxiu Adolf Salvà i la biblioteca familiar.⁸ I el 23 de setembre de 2016 el conjunt dels documents localitzats va ser restituint íntegrament al referit arxiu Adolf Salvà, de la mà de la subdirectora de Documentació de l'IEC Juan Gil-Albert, Cristina Llorens Estarells.⁹

Entre els documents d'Adolf Salvà que vam poder descobrir i identificar aquell primer dia de setembre de 2016 a la Casa Bardín hi havia —a més de les ambaixades originals de les festes de Callosa d'en Sarrià, i d'altres joies igualment rellevants per a la historiografia local—, un parell de documents de gran interès en relació amb els vincles i les connexions entre el folklorista d'Altea i l'erudit callosí.¹⁰ Especialment significatiu, en aquest sentit, és l'original de la carta manuscrita que Francesc Martínez va adreçar a Adolf Salvà amb data del 6 de gener de 1940, i que ja Nicolau Primitiu Gómez i Serrano va voler citar en l'"Encetament" que, a tall de pròleg, va redactar per a la primera edició del *Bosqueig històric i bibliogràfic de les festes de moros i cristians* (publicat per l'Institut d'Estudis Alacantins l'any 1958).¹¹

Aquesta carta de Martínez a Salvà s'inicia amb una felicitació per haver portat a terme "tan complidament" el treball *Festes de Moros i Cristians*, com a encàrrec de la Secció d'Etnografia i Folklore del Centre de Cultura Valenciana, "fet en nostra darrera reunió a l'entrada del tràgic estiu de fa més de tres anys".¹² Diu: "La enhorabona per avançat, què segur rebreu dels vostres companys de Secció, el dia que reunida

⁸ Volem fer constar l'agraïment per la dedicació, la generositat, l'amabilitat, la complicitat i les facilitats que Joaquín Ronda Pérez sempre esmerça en la conservació, la investigació i la difusió del llegat d'Adolf Salvà.

⁹ També a Cristina Llorens volem testimoniar l'agraïment per la dedicació, la generositat, l'amabilitat, la complicitat i les facilitats que sempre ha demostrat en els projectes compartits —dins i fora de l'Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert.

¹⁰ A més del parell de documents a què ens referim ací, entre els nous manuscrits d'Adolf Salvà localitzats en l'Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert hi ha també un plec manuscrit de quatre pàgines, amb la inscripció "Recullit el 16 agost, 1940", i intitulat "El tio Carándo", que resulta especialment interessant en relació amb l'obra folklorica de Francesc Martínez i Martínez, per tal com "El Tio Carando" és el protagonista d'un dels apartats que integren el capítol "Tradicions, anècdotes y tipos", en el segon volum de *Còses de la meua terra* (1920, 176-180), i "Del tío 'Carando'" tracta també un apartat del tercer volum de la trilogia (1947, 226-229), dins del capítol "Sossuits que pareixen cuentos". Vam oferir una transcripció del document "El tio Carándo" i ens vam ocupar de la recurrència del personatge del Tio Carando en Martínez i en Salvà en Borja (2018).

¹¹ Pel valor del document, i considerant que Nicolau Primitiu només en va transcriure el primer paràgraf amb ocasió de l'"Encetament" del *Bosqueig històric i bibliogràfic de les festes de moros i cristians*, oferim en l'annex 1 la transcripció íntegra de la carta de Francesc Martínez i Martínez a Adolf Salvà. En aquesta transcripció, atenent l'interès del contingut en relació amb el procés de normativització lingüística, hem optat per respectar fidedignament les característiques ortotogràfiques de l'original.

¹² Nicolau Primitiu dedueix amb encert que el "tràgic estiu" a què es refereix l'altea és, indubtablement, el de 1936, amb l'Alçament Nacional i l'inici de la Guerra Civil. La designació de Salvà com a ponent es va produir, segons el mateix Salvà consigna en l'inici del seu *Bosqueig*, en la sessió de la Secció d'Etnografia i Folklore del 2 d'abril de 1936. Tal com recorda Salvà en nota a peu de pàgina, aquesta Secció era "Constituïda per En Francesc Martínez i Martínez, Director; En Josep Manuel Cortina Pérez, Vice-director; N'Adolf Salvà i Ballester, Secretari; En Manuel Vidal i López, Vice-secretari; En Miquel Martí Esteve, Vocal (Ha mort en 15 de Desembre del 1939)". La redacció del treball de Salvà es va dur a terme, per tant, durant els anys exactes de la Guerra Civil: 1936-1939. No deixa de commoure pensar que, mentre al voltant s'estava desenvolupant una guerra real amb centenars de milers de morts, l'escriptor de Callosa d'en Sarrià invertia el temps a elaborar un estudi monogràfic sobre la capacitat del poble valencià per a reconvertir el referent remot de les guerres i els conflictes entre batejats i sarraïns en un ritual d'alegria, germanor, celebració, joia i felicitat de vida compartida als carrers —que és la festa dels moros i cristians.

aquesta, donareu compte de l'acompliment de l'encàrrec". Tanmateix, després del reconeixement inicial, el folklorista alteà exposa al callosí que, mentre llegia el seu treball "des de'l titol fins al remat", s'ha permès d'"introduir algunes correccions mecàniques [...] transcendents pera nostra parla, a la que tant de amor els dos professem", i li avança que no s'estarà de "també'n aquesta lletra estampar algunes observacions". Seguidament, amb formal elegància, l'altea s'apressa a expressar que "per aquelles i aquestes demane dispensa, i les que de no semblar-vos be tingau per no fetes"... I descarrega, a continuació, una severa nòmina de retrets a Salvà pels criteris lingüístics que ha fet servir en l'original.

En el seu "Encetament", Nicolau Primitiu va prendre la decisió estratègica d'estalviar als lectors els detalls de la curiosa diatriba de Martínez contra el model de llengua de Salvà, amb un argument no exempt de raó: "la carta [...] continua amb una sèrie d'observacions gramaticals, hui ja superades i perxò sens objecte a l'hora present de la literatura valenciana, pel qual motiu no creguem útil transcriure-la totalment." El document, en qualsevol cas, no deixa de ser significatiu de les vacil·lacions i les incoherències que, quant a criteris lingüístics, sempre havia evidenciat el folklorista alteà.¹³ Ara que hem tingut la fortuna de poder-lo localitzar, ben mereix ser donat a conèixer íntegrament, per l'interés filològic que sense dubte enclou com a testimoni d'un temps i unes circumstàncies que invitaven, en el cas d'un autor com Francesc Martínez i Martínez, a la confusió i la dispersió en la convenció d'uns criteris ortogràfics elementals. Perquè —aquesta és la qüestió— en les observacions fetes a Salvà, l'escriptor d'Altea no fa sinó, per un costat, delatar dubtes, dissidències i incoherències quant als propis criteris lingüístics; i per l'altre, evidenciar que el seu deixeble de Callosa, Adolf Salvà, era, en aquest sentit, molt més avançat: disposava, senzillament, d'una millor intuïció lingüística.

Siga com vulga, en la transcripció de la carta de Martínez a Salvà es pot comprovar que la confusió en les propostes de l'altea és més que considerable. I hi apareix, de més a més, carregada de prejudicis contra les solucions ortogràfiques i gramaticals que, convergents amb la reforma fabriana, havien triomfat entre els escriptors valencians (i que Salvà començava a assumir amb naturalitat). Especialment significatiu —i fins i tot divertit, des de la perspectiva actual— podria ser (com a exemple del subjectivisme subjacent a les aferrissades posicions del folklorista d'Altea), el passatge en què retrau emfàticament a l'amic callosí l'ús de la forma prepositiva *amb*:

Useu en vòstre escrit el amb barceloní, no catalá, introduït en aquesta llengua per llur dictador el filolec Pompeu Fabra (també'ls sabís donen bacades), mot que si be la generalitat dels escriptors catalans l'han acceptat, atres meritíssim el repudien, questio aquesta que'm te sens cuydado, alla ells; pero lo que no puc inferir en pacència es el que alamon de valencians l'empleen, i ab això introduir un mòt que may, en jamay l'ha tengut la nòstra llengua vernacula, tan superior a la catalana, al manco fora un sò agradívol al dir, pero sent tan desllavassat no m'explique llur conat d'introducció mes que per l'afany de catalanizarnos que alguns, traidors a la patria valenciana, tenen. Jo vos pregue que abandoneu l'us del lleig i antipàtic amb; em sembla que'l que'l pronuncia esta famolenc, no puc sufrirlo, em repugna. (Martínez 1940, 2)

¹³ Cal recordar que, a pesar de les lliures, personals i indeterminades opcions ortogràfiques adoptades per Francesc Martínez i Martínez en cada moment, el folklorista alteà va fer el generós gest de subscriure públicament les Normes de Castelló de l'any 1932, en què s'assumia la necessitat d'adoptar un sistema ortogràfic unitari, i s'apostava per l'acceptació la normativa fabriana adaptada a la realitat valenciana.

No menys significatiu —i suspecte— és el paràgraf subsegüent, en què l'escriptor alteà retrau al de Callosa l'ús de la grafia *x* en la representació de la consonant africada postalveolar sorda de *xiquets*, enmig d'una confusa, travada i incompreensible argumentació a propòsit de la “*ch* explosiva o castellana”, el “sò de la *x*, ben marcat”, que “és completament distint del de *ch*”; “la *ch* suau, que en tot temps en llengua valenciana, segons els nostres clàssics, ha segut representada per la *g* que sòna davant de *e* i de *i* *che chi* suau, o siga, com la italiana, i la *j* davant de *a* o *u* de la mateixa manera”; etc. L'embrollada argumentació de Martínez a l'hora de justificar com és que cal grafiar fonemes consonàntics com l'africada postalveolar sorda (de *xiquet*, *cotxe*, *desig*, etc.), l'africada postalveolar sonora (de *joc*, *pluja*, *germà*, *puge*, *platja* o *metge*) i la fricativa postalveolar sorda (de *Xixona*, *caixa*, *peix*, etc.) acaba desembocant, en la missiva a Salvà, en uns sorprenents i esbojarrants plantejaments de tall secessionista, contra els “modernistes catalans” i la suposada subordinació dels escriptors valencians “que erren de mòdo criminal tractant de confondre a la llengua valenciana ab el català, en son afany de que allà de lla l'Ebre els acullguen i mimen”, etc. I tot això, sense deixar de reconèixer que els criteris que ell segueix —i ara propugna a Salva— no responen sinó a una precària i vacil·lant decisió personal.

Imaginem la probable confusió que l'epístola amb les observacions ortogràfiques de Francesc Martínez degué causar en Adolf Salvà: especialment si atenem la posició d'ascendència que el primer, en aquell context, exercia sobre el segon. L'alteà no solament era un home provecte, quasi vint anys major que el callosí,¹⁴ disposava, a més, d'un prestigi consagrat amb múltiples publicacions i càrrecs, i no deixava d'adreçar-se-li com a director de la Secció d'Etnografia i Folklore del Centre de Cultura Valenciana (la institució que li havia encarregat el treball sobre *Les Festes de Moros i Cristians*). Hi insistim: no podem deixar de suposar una certa perplexitat en el rostre d'Adolf Salvà quan degué llegir en la carta de Martínez el passatge en què li exposava que “el P. Lluís Fullana sosté aquesta grafia” (la *ch*) i que “els catalans fugint del signe *ch* castellà, per ser tal, el substituïxen per la *x* [...]; yo, i perdone la inmodèstia, fugint de la *ch* castellana, i molt especialment de la *x* catalana, use de la *g* que encara que no sòna explosivament marca la *ch*.” I la rematada final, amb el consell últim i definitiu sobre el criteri d'ortografia que calia seguir en l'escriptura de la consonant africada postalveolar:

Vosté trie com millor li semble en aquestos dos mots i atres semblants que se li puguen presentar, com per eixemple *archiu*.

No cal dir que l'ortodòxia del criteri no deixava de semblar, si més no, qüestionable —des de qualsevol perspectiva de regularització ortotipogràfica que s'hi volguera adoptar... Fet i fet, la carta de Francesc Martínez i Martínez a Adolf Salvà no fa sinó ratificar això que els lectors familiaritzats amb la prosa de l'estudiós alteà han pogut inferir més prompte o més tard: que la formació i la intuïció lingüística del nostre autor no eren, ni de bon tros, tan excel·lents com sí que ho són la qualitat i l'interès dels seus treballs de recopilació i d'estudi en el camp del folklore. Una cosa no contradiu l'altra. I la imprecisió, la vacil·lació i la dissidència quant a criteris lingüístics —com tampoc el peculiar estil alambinat, recaragolat, intricat i barroquitzant de la seua prosa— no poden desmerèixer, de cap de les maneres, l'excepcionalitat d'una obra que erigeix el nom de Francesc Martínez i Martínez com el del folklorista valencià possiblement més important de tots els temps.

¹⁴ Adolf Salvà i Ballester va nàixer el 13 de març de 1885, i Francesc Martínez i Martínez el 13 de juliol de 1865 (tal com va demostrar l'historiador alteà Ramon Llorens a partir de l'acta de bateig, i a pesar que moltes biografies continuen establint-ne erròniament el 1866 com a any de naixement).

Al final, l'edició pòstuma del *Bosqueig històric i bibliogràfic de les festes de moros i cristians* —ben probablement assessorada per l'admirable i infatigable Nicolau-Primitiu Gómez i Serrano— es va fer amb uns criteris lingüístics perfectament ortodoxos, més pròxims a les decisions ortogràfiques originals de l'autor que no a les equívokes propostes correctores de Francesc Martínez i Martínez. Amb tot, la mal·leabilitat i la generositat d'aquest últim queda manifesta en la relativització amb què finalment conclou la carta:

Aquestes observacions inspirades per el ver afecte que vos professe se m'han ocorrit el comunicarvos, per ço si les accepteu ben honrat que'm vore i si no vos plauen les esgarreu i res s'ha perdut.

Vostre amic, companyó i devot,
Francés Martínez

Aquesta relativització de les pròpies observacions, per part de Martínez, queda també manifesta en el comentari del paràgraf immediatament anterior a aquest del final, en què no solament reprén el to elogiós inicial sinó que, fins i tot, exhibeix una certa voluntat humorística per a traure ferro al bisbètic repertori de retrets ortogràfics, precisament a partir de la contrastada fama que els callosins sempre han ostentat, en festes, en matèria de sensibilitat i capacitat gastronòmica:

En lo que vos haveu superat ha segut en les festes de Callosa, be resalta l'amor patri, lo que es de alabar, per les minucies relatades. Cuydado i lo que traguen i traguen els paisans vostres, consevol els convida.

Comptat i debatut, aquesta relativització de Martínez quant a l'ortografia —“la mal·leabilitat i la generositat” a què al·ludíem— no deixa de ser perfectament coherent amb l'actitud demostrada l'any 1932 quan es va voler avenir a signar les Normes de Castelló. “L'amor” que diu professar a la “nostra parla” s'imposa per damunt de qualsevol forma de fonamentalisme ortogràfic. Coincidim plenament amb Nicolau Primitiu que les observacions gramaticals de Martínez i Martínez en la missiva a Salvà potser havien estat ja sobradament superades “a l'hora present de la literatura valenciana” del seu any 1958, i que en aquell moment no era útil “transcriure-la totalment”. Però no deixen de constituir un curiós testimoni del fet que, a l'inici de l'any 1940, en la postguerra immediata, la normativització de l'idioma propi dels valencians encara podia generar dubtes, confusions i embrolles entre autors com Francesc Martínez i Adolf Salvà. En qualsevol cas, la carta redactada per Francesc Martínez i Martínez el primer dia de Reis posterior a la Guerra Civil no deixa de ser un document preciós sobre la intensa i complexa relació entre l'autor alteà i Adolf Salvà i Ballester: una relació que —hi insistim una vegada més— assenta les bases de la folklorística valenciana contemporània.

En aquest últim sentit hi ha, entre els documents inèdits d'Adolf Salvà que vam tenir la sort de localitzar i identificar a la Casa Bardín, un d'especialment curiós i rellevant que apunta directament a la noció de l'establiment d'una tradició —amb un cert sentit de continuïtat— a partir de la influència exercida per Francesc Martínez i Martínez en la investigació folklòrica d'Adolf Salvà. O, per formular-ho des de l'altra perspectiva: a partir de la capacitat d'Adolf Salvà per a assumir, reformular o refutar les aportacions de Martínez en l'àmbit del folklore. Es tracta d'un text breu, a penes de dos pàgines, titulat “El testament de l'ovella”.¹⁵ Constitueix —aquest n'és l'interés— una resposta

¹⁵ Per l'interés que aquest text ofereix —en el sentit de l'establiment d'una tradició folklorística entre Francesc Martínez i Adolf Salvà—, i atenent-ne l'extensió limitada, n'aportem una transcripció íntegra en

expressa de Salvà davant d'un text recopilat i publicat al seu dia per Francesc Martínez i Martínez en l'*Arreplega de llegendes, tradicions y costums del Reine de Valencia*: un llibre que el callosí, fins i tot —per evitar dubtes—, arriba a citar metòdicament i explícitament en nota a peu de pàgina.

El text de Martínez que estimula l'interés i la reacció de Salvà és “El combregar de l'agüella”.¹⁶ Es tracta d'un relat sobre un presumpte malentés que s'hauria produït al “Pouador” de Callosa d'en Sarrià, quan un espardenyer hauria confós els gemecs d'una ovella perduda enmig d'uns esbarzers amb els d'una persona, i el rector s'hi va desplaçar amb una comitiva per combregar la presumpta víctima. Quan la comitiva de callosins hi va arribar per socórrer el suposat moribund, es descobrí que, en comptes d'una persona ferida, enmig dels esbarzers no hi havia sinó una simple ovella.¹⁷ Conservat en forma de romanç, aquest relat, d'acord amb la tradicional rivalitat entre els pobles veïns, devia contar-se a Altea com una forma d'escarni dels callosins.

Sempre d'acord amb aquesta rivalitat entre Callosa d'en Sarrià i Altea, Adolf Salvà, òbviament sensible a qualsevol greuge que els alteans pogueren projectar contra els callosins, retruca en el seu manuscrit sospesant: “Creuen els de Altea qu'agravien als de callosa, dientlos que combregáren l'ovella”. I observa i denuncia un anacronisme que apareix en el romanç d'Altea, just en el principi:

Si este noble auditori
volguera ascoltar,
sabrien en Callosa
lo que va passar,
qu'es molta veritat,
en este pòble tenen un Jusgat,
y son molts els empleats
de Notaris, aguazils y Abogats
y que es còsa clara
de que venen la tinta molt cara,
els homes tossuts,
s'emporten els bolsillets eixuts
si prenen consells.
Mudem de convèrsa
y deixem a gent tan despèrta.
El any mil huitsens trenta
havia un pastor
pasturant baix del Puador
en terra Blanquer,
una ovella caigué a l'albarser

---

l'annex 2. Hi hem optat, com en el cas de la carta de Francesc Martínez, per respectar les característiques ortotipogràfiques de l'original, sense cap tipus de regularització.

¹⁶ Vegeu Martínez i Martínez (1927, 107-112).

¹⁷ Martínez fa constar que la informant d'aquest romanç és “una nostra parenta, María Munyoz y Martínez”. Aquest mateix capítol, “El combregar de l'agüella”, va ser reproduït íntegrament en el *Llegendari valencià* amb què el folklorista es va presentar al concurs del *Llegendari Popular Català* que la Institució Patxot va convocar el 1929 (Martínez 1929, 144-148). I també va ser publicat, amb retocs mínims, en el tercer volum de *Còses de la meua tèrra* (Martínez 1947, 229-254). En aquesta última ocasió, Martínez hi afegí, en una nota final: “Com s'ha pogut apreciar, el romàns o coloqui està incomplet, perdut a força dels anys i de no conservar-se més que en la memòria de les gents: sòls el fet es recòrda, pero no la composició, que nostra dita parenta deprenqué de la esmentada tia *Fustera*, serventa de sons pares, filla la mare del esmentat besavi nòstre, Martí Martínez de Sogay.”

Segons Salvà, el relat ridiculitzador d’“El combregar de l’agüella” quedaria ja d’entrada invalidat i desacreditat per la imprecisió temporal. Hi observa: “bé ques pòsa l’anacronisme de dir que a l’any 1830 tenia callosa Xusgát, empero, que si ve a pel per a ferir als en ell empleats dient que ‘venen la truita molt cara’ pot passar la lliència del romanser”. En relació amb aquesta qüestió del Jutjat de Callosa, Salvà encara afegeix en una nota al peu: “Tampoc tenia notaris, eren escrivans”. Però ratlla aquesta anotació, per suprimir-la, i hi apunta, a continuació: “Lo qual demostra qu’el romans es feu quant les qüestions mogudes per la traslació del Xusgat: del any 1855, tot lo més.”¹⁸

Tanmateix, “El testament de l’ovella” de Salvà que ací donem a conèixer no és només un text crític i desacreditador del romanç “El combregar de l’agüella”, fixat per Francesc Martínez i Martínez. Fa encara un pas més enllà: constitueix, ben bé, un contraatac en tota regla en què Adolf Salvà aconsegueix confrontar, a la versió alteana, una no menys curiosa i divertida versió callosina per a aquest afer del combregar de l’ovella. Segons aquesta altra versió, reportada en l’inèdit de Salvà, el succeït no s’hauria produït al Poador, sinó una mica més avall, a la Torre de l’Algar. I seria el cas que l’ovella, sabent-se malferida i a les portes de la mort, hauria demanat de fer testament. Així, doncs, els qui assistien el pobre animal haurien demanat la presència allí d’un escrivà, i l’ovella li hauria dictat l’última voluntat en els termes següents:

el testament que vaix a fer es el següent:
 Deixe’l cap i la pell, per als de Polóp i La Nossia.
 Item, los pèus i lo ventre net per als de Tàrbena i Bolulla.
 Item, a Callosa deixe la canál.
 Item, per als de Altea deixe la ventrada ab la mèrda,
 que sen vaixa riu avall...
 Finint de dir assó va espirar, satisfeta d’haversen esmentat de tots.
 Empéro, com als d’Altea nols va agradar la deixa, no fan mensió
 deste testament prosopopèic¹⁹

No content amb la petita i íntima venjança contra “El combregar de l’agüella” del llibre de Martínez, Salvà encara decideix consignar en el document —com una espècie de propina o colofó per a la resposta ressentida i burlesca— un parell més de motius

¹⁸ Cal recordar que Francesc Martínez i Adolf Salvà, amb el nom al descobert o per mitjà dels respectius pseudònims (“El Solitario en todas partes”, l’alteà; “Un Curial”, el callosí), van protagonitzar una enconada polèmica en la premsa de València a propòsit, precisament, de la disputa històrica entre Altea i Callosa d’en Sarrià per la capitalitat del partit judicial de la Marina. Vam comentar aquesta rivalitat en premsa entre els dos autors, a costa del Jutjat, en el ja citat treball “A propòsit de l’‘Afexitó’ d’Adolf Salvà al *Folklore valencià* de Francesc Martínez i Martínez” (Borja 2015, 105-106).

¹⁹ Just en aquest punt, després de la paraula “prosopopèic”, Salvà introdueix una interessant nota a peu de pàgina per fer un comentari erudit: “Els afisionats a arreplegar estes coses prenguen nóta d’este testament que poden axuntar, encara no siga tan filosòfic, ab el del ase que está en *Guzman de Alfarache*, de Mateo Alemán, part. 2. lib. 2. cap. 5. Podem dir ab tota seguretat, que qui va inventar el testament de l’ovella, ignorava completament que existira l’Atalaya de la Vida.” L’autor callosí, amb aquesta nota, estableix un paral·lelisme entre el “Testament de l’ovella” que ell mateix documenta i transcriu a Callosa, i el passatge següent de la novel·la picaresca de Mateo Alemán: “habiendo adolecido el asno, hallándose muy enfermo, cercano a la muerte, [...] acordó de hacer su testamento, repartiendo las mandas en la manera siguiente: ‘Mando que mi lengua, después de yo fallecido, se dé a mis hijos los aduladores y maldicientes, a los airados y coléricos la cola, los ojos a los lacivos y el seso a los alquimistas y judicarios, hombres de arbitrios y maquinadores. Mi corazón se dé a los avarientos, las orejas a revoltosos y cizañeros, el hocico a los epicúreos, comedores y bebedores, los huesos a los perezosos, los lomos a los soberbios y el espinazo a porfiados. Dense mis pies a los procuradores, a los jueces las manos y el testuz a los escribanos. La carne se dé a pobres y el pellejo se reparta entre mis hijos naturales.’” (Alemán, 511).

etnopoètics que reflecteixen la tradicional rivalitat entre aquests dos pobles de la Marina Baixa (i, de retruc, també la dels dos folkloristes representants dels pobles respectius).

El primer dels motius, curiosament, torna a fer referència a la cèlebre disputa entre un poble i l'altre —i també entre l'un i l'altre autor— per la ubicació del Jutjat d'Instrucció:

Els de callosa contenen que els de Altea, portaren, en aquell temps dels pleits entrels dos pobles, els porquets a declarar, i tots dien: gurrím, gurrím, gurrím gurrím, el xusgát a Altea; gurrím, gurrím, gurrím gurrím, el xusgát a Altea.

L'altre motiu remet a una burla que, segons Salvà, la gent de Benidorm solia fer de la d'Altea:

En Benidorm diuen quels de Altea ofegàren al Sant-Crist ab un gra de raím. Els péga molt tórt quels digen assó.²⁰

Sembla evident, en qualsevol cas, que aquesta espontània, afable i pintoresca rivalitat entre pobles tenia un assenyalat i curiós correlat en la relació alhora admirativa i insubmissa —crítica i cordial— que mantenien els dos principals folkloristes valencians de la primera meitat del segle XX. A penes un any després de la històrica carta de Martínez a Salvà amb les felicitacions —i les observacions— pel *Bosqueig històric i bibliogràfic de les festes de moros i cristians*, els dos senyors de la Marina coincidiren presencialment a València, el 25 de gener de 1941, amb motiu de l'acte d'ingrés d'Adolf Salvà com a director de número del Centre de Cultura Valenciana.

Francesc Martínez i Martínez seria, per descomptat, el responsable de fer-hi el protocol·lari discurs de rèplica, i de donar-li formalment la benvinguda a la institució. Tenia 75 anys; Salvà, 55. El nou director de número a penes viuria onze mesos més, fins al 31 de desembre d'aquell mateix any. Potser se sentia ja fatigat i malalt, aquell gener de 1941. El sucre el rosegava per dins com a conseqüència d'una greu diabetis. I també l'hi devien rosegat els efectes devastadors de la guerra i la postguerra immediata: en els últims dos anys —es diu fàcil— l'advocat callosí va haver d'enterrar els seus dos fills, Adolf i Joan. Mai no veuria publicada en vida l'extensa obra que havia anat produint durant dècades de dilentantisme a Callosa d'en Sarrià. Només una part insignificant i ínfima va obtenir en temps de l'autor el benefici de les impremtes. El seu mentor, l'amic i rival alteà —era llei de vida— tampoc no el sobreviuria molts anys: va faltar a penes un lustre més tard, als 81 anys, el 5 d'octubre de 1946; sense arribar a veure publicat, tampoc, el tercer i definitiu volum de *Còses de la meua terra* (1947).

També aquell dia, 25 de gener de 1941, van polemitzar els dos escriptors de la Marina. Tal com ordenava el costum, van debatre a propòsit del tema elegit per Salvà en el discurs d'ingrés: la sedició de l'any 1693 al Regne de València.²¹ Tanmateix, ni l'un ni l'altre no hi van haver de discutir com grafiar les africades postalveolars sordes, les africades postalveolar sonores o les fricatives postalveolars sordes. Cap dels dos no hi va dubtar si calia escriure *archiu*, *arxiu* o *argiu*. Tampoc hi van haver d'argumentar si convenia fer servir *amb*, *ab*, *an* o *en*. Ni tan sols no hi van haver de sospesar —ai!— si paraules com *ambaixador* o *llavors*, “mòts empleats per el pòble”, eren o deixaven de

²⁰ Tot i que hem fet diverses consultes en aquest sentit, no hem pogut localitzar cap informant —ni cap font documental escrita— que ens confirme que a Benidorm es contava efectivament aquesta facècia. Tampoc no hem pogut esbrinar per quina raó és que burlescament s'acusava els alteans de tenir aquesta fama tan estrafolària.

²¹ Aquell mateix any 1941 es va editar un opuscle amb el discurs d'ingrés de Salvà i la rèplica de Martínez. Vegeu Salvà (1941).

ser, realment, paraules incorrectes. I no ho van haver de fer per una molt senzilla raó: perquè l'opuscle amb el discurs de Salvà i la resposta de Martínez es va publicar ja directament en castellà.

Eren uns altres temps. Temps de postguerra. Temps de dictadura: de renúncies forçades, esperances frustrades i derrotes col·lectives. Com la vida dels dos prohoms de la Marina, també les tímides il·lusions de normalitat cultural forjades a finals del segle XIX i principis del XX, fins a la Guerra Civil, semblaven llanguir i finir. Però no. No. Van passar els homes i les circumstàncies, però en van quedar les obres, les paraules: l'amor al patrimoni folklòric, la cultura pròpia i l'aventura del coneixement. I la bona qüestió és que, a la llum dels nous documents inèdits de Salvà que hem localitzat en l'Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert, ara com ara no podem sinó ratificar-nos en la idea que, a cavall entre l'amistat i la rivalitat —conjugant admiració i desconfiança, estima i diferència, consideració i prevenció, controvèrsia i elegància—, la suggeridora i interessantíssima relació intel·lectual entre els dos grans senyors de la Marina, Francesc Martínez i Adolf Salvà, va fruitar en la fèrtil i productiva albada de la folklorística valenciana contemporània.

Obres citades

- Alemán, Mateo. Segunda parte de la vida de Guzmán de Alfarache, atalaya de la vida humana. Lisboa: Pedro Crasbeeck, 1604.
- Alemaný, Rafael. "L'autor i l'obra." En Adolf Salvà ed. De la marina i muntanya: folklore. Alacant, Institut d'Estudis Juan Gil-Albert, 1988. 21-33.
- Borja, Joan. "A propòsit de l' 'Afexitó' d' Adolf Salvà al Folklore valencià de Francesc Martínez i Martínez." En Àngel Vergés & Vicent Vidal eds. Etnopoètica: arxius i materials inèdits. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2015. 93-110.
- . "Vigència, transmissió i transformació de les tradicions orals: el cas del cicle narratiu del Tio Carando." En Mª Magdalena Gelabert ed. Vigència, transmissió i transformació de les tradicions orals. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2018. 11-26.
- Gómez i Serrano, Nicolau Primitiu. "Encetament." En Adolf Salvà ed. Bosqueig històric i bibliogràfic de les festes de moros i cristians. Alacant: Instituto de Estudios Alicantinos, 1958. [Hi ha una reedició de 2012, dins del mateix Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert]
- Martínez i Martínez, Francesc. Còses de la meua terra (La Marina). Primera tanda. València: Manuel Pau, 1912. [Hi ha edicions facsímils de 1987 (Altea, Aitana Editorial) i de 2012 (Alacant, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert)]
- . Còses de la meua terra (La Marina). Segona tanda. València: Vives Mora, 1920. [Hi ha edicions facsímils de 1987 (Altea, Aitana Editorial) i de 2012 (Alacant, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert)]
- . Arreplega de llegendes, tradicions y costums del Reine de Valencia. València: Societat Valenciana de Publicacions, 1927.
- . Llegendari valencià, 1929. [Original editat per Josep Maria Baldaquí. Alacant: Institut de Cultura Juan Gil-Albert, 1995]
- . "Discurso de contestación." En Adolfo Salvá ed. Sedición del año 1693 en el Reino de Valencia. València: Centre de Cultura Valenciana, 1941.
- . Còses de la meua terra (La Marina). Terça tanda i darrera. València, Vives Mora, 1947. [Hi ha edicions facsímils de 1987 (Altea, Aitana Editorial) i de 2012 (Alacant, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert)]
- Oriol, Carme & Samper, Emili eds. Història de la literatura popular catalana. Tarragona-Alacant-Palma: Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili/Publicacions de la Universitat d'Alacant/Publicacions de la Universitat de les Illes Balears, 2017.
- . eds. A History of Catalan Folk Literature. Amsterdam-Filadèlfia: John Benjamins, 2019.
- Salvà, Adolf. *Sedición del año 1693 en el Reino de Valencia*. Discursos leídos en el Centro de Cultura Valenciana en la recepción pública del Director de Número D. Adolfo Salvá Ballester. València, Imprenta Hijo de Vives Mora, 1941.
- . Bosqueig històric i bibliogràfic de les festes de moros i cristians. Alacant: Instituto de Estudios Alicantinos, 1958. [Hi ha una reedició de 2012, dins del mateix Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert]
- . La villa de Callosa de Ensarriá. Monografía histórica documentada. Alacant, Instituto de Estudios Alicantinos, 1960. 2 vol.
- . De la Marina i muntanya (folklore). Alacant, Institut d'Estudis Juan Gil-Albert, 1988. [Edició a cura de Rafael Alemany]

- . *Papers del fort de Bèrnia. Col·leccionats per Adolf Salvà i Ballester. Any 1931.* Alacant, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert, 2003. 2 vol. [Edició a cura de Francisco Rojas i Joaquín Ronda]
- Vidal, Vicent. “Joaquim Martí i Gadea, Francesc Martínez i Martínez i Manuel Sanchis Guarner: tres folkloristes valencians biografiats.” En Joaquim Espinós, Antoni Mestre & Isabel Marcillas eds. *La biografia a examen.* Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2015a. 113-126
- . “L'obra folklòrica de Just Sansalvador.” En Àngel Vergés & Vicent Vidal eds. *Etnopoètica: arxius i materials inèdits.* Alacant: GEE, 2015b. 193-209.
- . “Panoràmica de la folklorística valenciana: autors, períodes, textos i contextos.” *eHumanista/IVITRA*, núm. 9 (2016a): 5-30.
- . *Autors, institucions i tendències en la literatura popular valenciana (1873-1975).* Tesi doctoral. Alacant: Universitat d'Alacant, 2016b. [Consultable en <http://rua.ua.es/dspace/handle/10045/63332> (maig de 2020)]

Annex I. Transcripció de la carta de Francesc Martínez i Martínez a Adolf Salvà, datada el 6 de gener de 1940

Francisco Martínez y Martínez
Altea

Sta. Bàrbara, 12

6 de giner del 1940. Any del Pilar

An Adolf Salvà, en

Valencia

Mon excelent amic: Vaja per davant una felicitació ab motiu d'haver portat a terme vostre treball Festes de Moros i Cristians tan cumplidament, ya'l encargarvos la Secció de Folklore del Centre de Cultura Valenciana, de la ponencia sabia yo que havieu de correspondre a la confiança en vos posada, no obstant m'ha meravellat la presentació dels 109 numeros bibliografics, cual recull i estudi be demostra vostre bagage de erudició, especialment en les materies que vos tòquen o inicien. La nòra bona per avançat, la que segur rebreu de tots els companyons de Seccio, el dia en que reunida aquesta, donareu conter del compliment del encarrec fet en nòstra darrera reunio a la entrada del tragic estiu de fa mes de tres anys.

Com podreu apreciar en vostre treball, aquest ha sigut llegit desde'l titol fins al remat, haventme permes el introduir algunes correccions mecaniques, si be trascendents pera //² nòstra parla, a la que tant de amor els dos professem, per lo que he gozat el ferles i també'n aquesta lletra estampar algunes observacions, per aquelles i aquestes demane dispensa, i les que de no semblarvos be tingau per no fetes.

Useu en vòstre escrit el amb barceloní, no catalá, introduït en aquesta llengua per llur dictador el filolec Pompeu Fabra (també'ls sabis donen bacades), mot que si be la generalitat dels escriptors catalans l'han acceptat, atres meritissims el repudien, questio aquesta que'm te sens cuydado, alla ells; pero lo que no puc inferir en pacència es el que alamon de valencians l'empleen, i ab això introduir un mòt que may, en jamay l'ha tengut la nòstra llengua vernacula, tan superior a la catalana, al manco fora un sò agradivol al dir, pero sent tan desllavassat no m'explique llur conat d'introducció mes que per l'afany de catalanizarnos que alguns, traidors a la patria valenciana, tenen. Jo vos pregue que abandoneu l'us del lleig i antipatic amb; em sembla que'l que'l pronuncia esta famolenc, no puc sufrirlo, em repugna.

He vist escrites les paraules xiquets, xillons, a cual circumstancia d'estar grafiades ab la x em permet la seguent observació: la forma originaria en valencià és l'escriure aquests mòts en ch explossiva o castellana puix que'l sò es tal, pronuncieu a estil de nostres pòbles el mòt (que es la forma valenciana classica) i vos donará chiquets i chillons; el P. Lluís Fullana soste aquesta grafia; els catalans fugint del signe ch castellà, per ser tal, el sustitueixen per la x sense tindrer en conter que alteren la fonètica ya que'l sò de //³ la x, ben marcat, és completament distint del de ch; yo, i perdone la inmodèstia, fugint de la ch castellana, i molt especialment de la x catalana, use de la g que encara que no sòna explosivament marca la ch. Vosté trie com millor li semble en aquestos dos mots i atres semblants que se li puguen presentar, com per eixemple archiu. Pero en lo que no hi ha ducte es en la generalitat de paraules en que entra la ch suau, que en tot temps en llengua valenciana, segons els nostres classics, ha segut representada per la g que sòna davant de e i de i che, chi suau, o siga, com la italiana, i la j davant de a, o i u de la mateixa manera, lo que no pot sònar de cap de manera la x per mes t o i que davant

se li pose per a donarli força, invenció aquesta dels modernistes catalans, que tan mals exemples donen als escriptors valencians, mols dels que erren de mòdo criminal tractant de confondre a la llengua valenciana ab el català, en son afany de que allà de lla l'Ebre els acullguen i mimen !desdijàts; no saben en el pla de inferioritat que'ns miren als que nos apellèn moros de llevant, unicament respeten o consideren un pòc als que ab fermea defenem nòstra personalitat en totes les manifestacions, especialment en la llengüística y en la política. Recapacite, medite i vorà la rahó que m'assistix per a les tajadures que m'he permetut el fer en honor de la llengua valenciana, i de la extranyea que vostres escrits causarien en la generalitat dels estudiosos savis de nostre país.

Repetidament apareixen en vostre treball les paraules ambaixador, Elsidre [?], llavors i algun atra, que si be son mòts empleats per el pòble no deixen de ser incorrectes per lo qual l'escriptor no les deu usar de no precisarli, i en eixe cas singularizantlos ab la ralleta per baix.

Tambe en alguna de les relacions de obres per falta de les entre comilles resulta certa confusio entre'l relat de aquella i la anotasio vostra, cosa facil d'esmenar ab la confrontació ab tranquilat, es nota que aquesta vos faltà cap al final del treball.

En lo que vos haveu superat ha segut en les festes de Callosa, be resalta l'amor patri, lo que es de alabar, per les minucies relatades. Cuydado i lo que traguen i traguegen els paisans vostres, consevol els convida.

Aquestes observacions inspirades per el ver afecte que vos professe se m'han occurrit el comunicarvos, per ço si les accepteu ben honrat que'm vore i si no vos plauen les esgarreu i res s'ha perdut.

Vostre amic, companyó i devot

Francés Martínez

Annex II. Transcripció d'“El testament de l'ovella”

Contaralles [escrit amb llapis]

El testament de l'ovella.

Creuen els de Altea qu'agraviem als de Callosa, dientlos que combregàren l'ovella, i encára tenen un románs xistós, que fa pocs anys ha segut donat a l'imprenta per un folklorista del país,⁽²²⁾ bé ques pòsa l'anacronisme de dir que a l'any 1830 tenia Callosa Xusgát,⁽²³⁾ empero, que si ve a pel per a ferir als en ell empleats dient que “venen la truita molt cara” pot passar la llissencia del romanser. En este pòble son molt pòcs els que tenen coneixensa d'eixe ditxo, i estos pocs refereixen el sucehit, no al Poador, sino baix de la Torreta d'Algar, hon es va ressinglar una ovella, que pegava belíts molt fòrts, i, segons digueren els de Altea, era un home, per lo qual, qui'ls va sentir aná á donar avis al capellá pera que aqudira a combregarlo; este arribà i mirant allí hon es sentia, trobàren una ovella. Parlaven ab ella, la qual, queixantse qu'es trobava molt dolenta, els digué, que si ne havia temps encára, volia fer testament, i per tant que cridaren un escrivà del poble. Cridàrenlo, i aqudí, i posát davant l'ovella fonc-li preguntada quina era sa darréra voluntat, responentli ella: el testament que vaix a fer es el següent: Deixe'l cap i la pell, per als de Polóp i La Nossia. Item, los pèus i lo ventre net per als de Tàrbena i Bolulla. Item, a Callosa deixe la canál. Item, per als de //² Altea deixe la ventrada ab la mèrda, que sen vaixa riu aváll.....

Finint de dir assó va espirar, satisfeta d'haversen esmentat de tóts. Empéro, com als d'Altea nols va agradar la deixa, no fan menció deste testament prosopopèic (1)

[Referit per Batiste Seguí a) Sansó, ex algusil del Xusgat d'Instruició qui goixa de bona memoria)

Els de callosa conten qe els de Altea, portaren, en aquell temps dels pleits entrels dos pòbles, els porqéts á declarar, i tots dien: gurrím, gurrím, gurrím gurrím, el xusgát á Altea; gurrím, gurrím, gurrím gurrím, el xusgát á Altea.

En Benidorm diuen quels de Altea ofegàren al Sant-Crist ab un gra de raím. Els péga molt tórt qels digen assó.

(1) Veixes “Arrepléga de llegendes, tradicions y costums del Reine de Valencia. Per Francés Martinez y Martinez. Honorable Escripitor. Valencia Societat Valenciana de Publicacions, 1927. Cartes 107 i següents.

(2) ~~Tampòc tenia Notaris, eren escrivans.~~ Lo qual demostra qu'el románs es feu quant les qüestions mogudes per la traslació del Xusgat: del any 1855, tot lo més

(1) Els afisionats a arreplegar estes còses prenguen nòta d'este testament que poden axuntar, encara no sia tan filosòfic, ab el del ase que está en Guzman de Alfarache, de Mateo Alemán, part. 2. lib. 2. cap. 5. Podem dir ab tota seguritat, que qui va inventar el testament de l'ovella, ignorava completament que existira l'Atalaya de la Vida.

Contaralles

El testament de l'ovella.

Creuen els de Altea qu'agavrin als de Callosa, dients, que combragaren l'ovella, i encara tenen un romans xistos, que fa pocs anys, ha segut donat a l'impremta per un folklorista del país (1) bé que's pona l'anacronisme de dir que a l'any 1830 tenia Callosa Xugat, impetu, que si veu pel papa feia aprer ell romans, dient que venen la tinte molt cara, pot passar la llicència del romansor. En este poble son molt pocs els que tenen concepcions d'eira ditto, i esto pocs refereixen al succésit, no al Poador, sinó baix de la Torreta d'Algar, hon es va resinglar, una ovella, que pegava Colli, molt fort, i, segon digueren els de Altea, era un home per lo qual, qu'ells se sentiran a donar aís ab capella, pera que aquibra a combragalo; est arribat i mirant allí hon es sentia, trobaren una ovella. Parla-rem amb ella, fa qual, queixantse qu'estrabaca molt dolent, els deique, que si se havia temps encara, volia fer testament, i per tant que cridaren un escrivá del poble. Criderenlo, i aquí, i posat davant l'ovella, se preguntava quina era sa darrera voluntat, responentli ella: el testament que vaix a fer es el següent: deixe'l cap i la pell, perals de Polop i la Nossia. Hem, lo pèu, i la ventre met perals de Barbana i Bolulla. Hem, a Callosa deixe la canal. Hem, perals de

(1) Veixes "Arropillo de llegendes, tradicions y costums del Reine de Valencia." Por Frances Martínez y Martín. Honorable G. Imp. - Valencis Societat Valenciana de Publicacions. 1927. Carta 187 i següents.

(2) ~~Temps que se va inventar el testament de l'ovella, i ignorava completament que existia el "atalaya de la vida".~~

Altea deixe la ventrada ab la mirda, que ven vaixa riu avall.

~~Finint~~ de dir asó va espirar, satis feta d'ha versen resmentat de tot, i pèrs, vonn als d'Altea nob va agradar la deixa, no fan mensio d'este testament ptozopropio (1)

[Referit per Batiste Seguí a Jansó, exalquid del Xugat d'Instrucció qui goira de bona memoria]

En aquell temps, després d'esta ovella, Els de Callosa ~~conten~~ ge els de Altea, portaven els propis a declarar, i tot diu: guorim guorim, guorim guorim, el xugat a Altea; guorim guorim, guorim guorim, el xugat a Altea.

En Benidorm diuen gels de Altea ofegaren al Sant Cristóbal un gra de rasm. Els pega molt tot gels digen asó:

(1) Els afisionats a ~~concepcions~~ este cop, ~~veuen~~ nota d'este testament que poden ~~veuen~~ ~~que esta en Guarnaga de Altea, vol de l'Altea Altea, part 2, lli. 2. capít. Bolon de, este testament, que qui se inventar el testament de l'ovella, ignorava completament que existia el "atalaya de la vida".~~

Figura 2. Original manuscrit d'Adolf Salvà: "El testament de l'ovella"